

Gebėjimas kelti klausimus

Igor Zagašev

Geriau mokėti paklausti, nei žinoti visus atsakymus.
(James Thurber)

Kaip šauksi, taip atsilies.
(patarlė)

Klaustuko forma primena meškerės kabliuką. Visi žino, kad kabliukas padeda pagauti žuvį. Bet ar kiekvienam tai pavyksta? Jeigu kas nors abejoja, jog gebėjimą kelti klausimus būtina ugdyti papildomai, pasiūlykite tokiam užduotį apie Džoną ir Bilą. Kai paprašau šią užduotį atlikti savo studentus, klausančius intelekto raidos kurso, greičiausiai su ja susidoroja tie, kurie sugeba geriausiai klausinėti.

Pasiūlykite pašnekovams užsirašyti užduoties sąlygą: "Džonas ir Bilas buvo kambaryje. Trinktelėjo durys. Suskambo dūžtantis stiklas. Džonas pažvelgė į Bilą. Tas buvo negyvas. Kas ištiko Bilą?" Ieškant atsakymo, leidžiama užduoti visokius klausimus, išskyrus pagrindinį, esantį užduoties gale. Mokytojas atsakinėja į juos teisingai, bet neišsamiai. Vienas mokinys ims spėlioti, kitas bandys prisiminti panašią situaciją iš filmų, bet laimės tas, kuris *geba geriausiai klausinėti!* (Tiems, kurie atsakymo nežino, galima pasiūlyti dar kartą perskaityti šio straipsnio pradžią, kur slypi užuomina. Jeigu ir ji nepagelbėjo, atsakymą rasti padės visas straipsnio turinys. Nekantruoliai gali iškart žvilgtelėti į straipsnio pabaigą.)

Manęs nė kiek nenustebino toks faktas. Pedagoginio koledžo, kuriame aš dirbu, dėstytojai nusprendė tikslingai ugdyti tiriamuosius studentų gebėjimus (gebėjimą tyrimą planuoti, žymėtis informaciją, skirti svarbiausius dalykus nuo antrinių ir t. t.). Viena iš seminarų buvo sprendžiama, kuriuos iš šių gebėjimų ugdyti pirmiausia. Mano kolegoms turėjo surikiuoti svarbos tvarka daugiau kaip dvidešimt įvairiausių gebėjimų ir įgūdžių. Balsų dauguma pirmenybę atiteko gebėjimui kelti klausimus. Dėstytojai savo nuomonę pagrindė taip: "Studentų klausimai dažnai yra pernelyg paprasti ir susiję tik su faktine studijuojamo dalyko puse", "Jie pripratę kelti klausimus, į kuriuos atsakant tereikia atgaminti informaciją". Pedagoginio ir psichologinio tyrimo rezultatai patvirtino, kad pedagogų netenkina studentų keliamų klausimų lygis. Bet ar iš viso studentams būtina kelti klausimus?

Kam reikalingi klausimai?

Psichologas V. Snetkovas komunikacinį klausimo aspektą apibūdina kaip "galimų alternatyvių to klausimo atsakymų visumą" (Snetkov, p. 92). Taigi "geras klausimas yra toks, kuriame slypi gana plati galimų alternatyvų erdvė". Tas pats autorius nurodo keletą klausimo funkcijų: klausiant norima gauti naujos informacijos arba patikslinti jau turimą, nukreipti pokalbį kita linkme, priminti teisingą atsakymą, pademonstruoti savo nuomonę arba vertinimą, pakeisti protinę ir emocinę pašnekovo būseną (Snetkov, p. 93).

Intelekto tyrėjas J. Gilfordas rašo: "Gyventi – tai turėti problemų, o gebėti jas spręsti – tai tobulėti intelektualiai". Psichologijos profesorius L. Veckeris priduria, kad "klausimas – tai psichinis atspindys tarp objektų kilusių neaiškumo ir abejojimo santykių, kurie bus paaiškinti ir atskleisti po klausimo vykstančiame mąstymo procese" (Vecker, p. 6). Taigi klausimas skatina pažintinę veiklą – ieškoti atsakymo ir pašalinti tam tikrą neaiškumą. Juk *klausimas tam ir yra, kad problema būtų įvardyta ir suformuluota*.

Klausimai padeda žmogui tiesti kelius į nežinomybę. Kartais ji atrodo viliojanti, o kartais baugina. Greičiausiai neatsitiktinai anglų kalbos žodis *question* (klausimas) yra kilęs iš žodžio *quest*, kuris reiškia ieškojimus, susijusius su tam tikru neapibrėžtumu ir netgi rizika. Taigi žodžio "klausimas" kilmė, bent jau anglų kalboje, reiškia *ieškojimą esant tam tikrai neapibrėžtai situacijai*. O kadangi neapibrėžtumas yra neatskiriamas mūsų sparčiai kintančio pasaulio bruožas, gebėti kelti klausimus nepaprastai svarbu.

Kaip sako Alison King, "gebantys mąstyti sugeba formuluoti klausimus" (King, p. 18). Pagal tai, kaip mokiniai kelia klausimus, kai kurie mokytojai sprendžia apie jų mąstymą. A. King atliko daugybę tyrimų ir priėjo prie išvados, kad gebėjimas formuluoti apgalvotus

klausimus yra įgūdis, kurį reikia ugdyti, nes dauguma žmonių priprato kelti pernelyg paprastus klausimus, į kuriuos atsakant tereikia truputį įtempti atmintį (cituoju iš: Halpern, p. 139).

Jeigu mokantis žmogui nekyla klausimų (turima galvoje savi, *savarankiškai* suformuluoti), tai jis nepatiria neužbaigtumo būsenos, kuri yra kiekvienos pažintinės veiklos pamatas. Formuluodami klausimą, mes imamės atsakomybės už jo sukeltą pažinimo alkio būseną.

Taigi klausimai būtini orientuotis supančiame pasaulyje, ir tas, kuris juos kelti geba, orientuojasi jame geriau negu tas, kuris šito nesugeba.

Sąlygos, būtinos ugdant gebėjimą kelti klausimus

Deja, negalima nesutikti su R. Smith, kuri rašė, kad "įprastinė mokojoji praktika skatina mokinius manyti, jog į kiekvieną klausimą yra "teisingas atsakymas" ir (...) jeigu tik jie bus pakankamai pasirengę bei nuovokūs, visada jį ras" (Smith, p. 149). Kaip tik todėl situacija, kai mokinys ar studentas nesugeba atsakyti į klausimą (net jeigu tą klausimą pats ir suformulavo), yra nemaloni ir skatinanti gintis. Taip pat nedera pamiršti, kaip nelengva atsisakyti jau susiformavusio suvokimo. Kaip tik todėl siūlome sudaryti mokiniams sąlygas, būtinas siekiant sėkmingai ugdyti gebėjimą kelti klausimus.

- *Padėti, kai mokinys nesugeba atsakyti į klausimą, mokytojas turėtų vertinti kaip normalią.* Jeigu tai ne testo ar tradicinio kontrolinio darbo klausimas, toks keblumas - įprastas dalykas. "Visi mes nuolat susiduriame su sunkumais. Tam ir mokomės, kad juos įveiktume."
- *Mokytojas turėtų formuluoti daugiau atvirųjų, kūrybinių klausimų, į kuriuos atsakyti galima įvairiai ir kurie skatina tolesnes diskusijas.*
- R. Smith rekomenduoja dažniau kelti vadinamuosius "Colombo klausimus" (pavadinimas susijęs su detektyvo iš žinomo televizijos serialo vardu), prasidedančius žodžiais: "Beje, man įdomu..." ir tarsi niekam neadresuotus (Smith, p. 149). Šitaip mokytojas klausimo forma išsako vaikams savo sunkumus. Būtina sąlyga čia tik viena - tie sunkumai turi būti tikri, 0 ne suvaidinti, nes priešingu atveju norimo rezultato vargu ar sulauksime.
- *Užduodant vaikui klausimą, nederėtų versti jį gintis.* Kiekvienas klausimas, išstartas su atitinkama intonacija ir prasidedantis žodžiu "kodėl", suvokiamas kaip ketinimas įstumti mokinį į situaciją, kuri verčia jį teisintis.
- *Mokiniai visada turi galėti pasirinkti, ir ši pasirinkimą jie susikuria patys.* Mokytojas darbą organizuoja taip, kad mokiniai, studentai sukauptų klausimų "banką", apibrėžiantį tolesnių ieškojimų sritį, temos nagrinėjimo kryptį.

Jau keletą metų mano profesinis dėmesys krypsta į įvairaus amžiaus mokinių mąstymo ugdymą. Toliau supažindinama su kai kuriomis strategijomis ir metodais, daugeliui mokytojų padėjusiais ugdyti savo mokinių gebėjimą kelti klausimus.

Strategijos ir metodai, ugdantys gebėjimą kelti klausimus

1. Klausiamųjų žodžių strategija.

Ji taikoma tada, kai mokiniai jau turi šiokių tokių supratimą apie temą, yra susi pažinę su pagrindinėmis nagrinėjamo dalyko sąvokomis. Klausiamieji žodžiai padeda mokiniams susikurti vadinamąją dėmesio zoną.

Mokytojas prašo mokinių prisiminti įvairias su tema susijusias sąvokas ir užrašyti jas dešinėje dviejų dalių lentelės skiltyje. Kairėje skiltyje surašomi įvairūs klausiamieji žodžiai (ne mažiau kaip 8-10). Paskui, pasitelkus žodžius iš abiejų lentelės skilčių, siūloma suformuluoti kuo daugiau klausimų. Darbą galima atlikti individualiai arba poromis.

Viena sąlyga: mokiniai neturi žinoti atsakymų į savo klausimus. Kam klausti, jeigu atsakymas aiškus?! Taip susidarys keli pačių įvairiausių klausimų sąrašai. Pavyzdžiui:

Kursas: pedagoginė psichologija. Auditorija: Pedagoginio koledžo 5 kurso studentai.

Tema: "Pedagoginis konfliktas".

Tikslai: 1) savarankiškai apibrėžti tas pedagoginio konflikto puses, kurias reikia išnagrinėti pirmiausia. Kadangi mokykloje (kaip, beje, ir kitur) konfliktai yra įprastas reiškinys, prieš dirbant toliau, būtina nustatyti, kas auditorijai šiuo požiūriu ypač svarbu; 2) ugdyti gebėjimą kelti klausimus.

Darbo eiga

1. Namie buvo užduota prisiminti ir aprašyti vieną ar du pedagoginius konfliktus, kurių priežastys neaiškios.

2. Aptarę šias situacijas grupėse (10 min.), pagrindinius terminus ir sąvokas, kuriais naudojosi, studentai surašo dešinėje lentelės skiltyje.

Klausiamieji žodžiai	Pagrindinės temos sąvokos
Kaip?	Nepasitvirtinę lūkesčiai
Kas?	Pyktis
Kur?	Jausmai "liejasi per kraštus"
Kodėl?	Nesupratimas
Kiek?	Nutraukti santykius
Iš kur?	Sumažinti įtampą
Koks?	Blogas poelgis
Dėl ko?	Konfliktas
Koks yra tarpusavio ryšys?	Mokiniai
Iš ko susideda?	Mokytojai
Koks tikslas?	Susitaikymas

Klausimų pavyzdžiai: "Kodėl konflikto pradininkai dažniausiai yra mokytojai?", "Kiek laiko prireikia konfliktui užgesinti?"

Vėliau mokinių paprašoma aptarti savo sąrašus ir išrinkti du (tris ar keturis) pačius įdomiausius (netikėčiausius, įžvalgiausius, vaisingiausius) klausimus. Prieš mokiniams pradėdant visai grupei ar klasei skaityti savo darbo rezultatus, pasiūlykite pagalvoti, kokiais kriterijais remdamiesi juos gavo. Ne visi iškart gebės suformuluoti atsakymą. Kai kurie pasakys: "Tiesiog patiko, ir viskas". Tokiu atveju dėstytojas užrašo keletą klausimų, kurių pasirinkimo studentai pagrįsti negalėjo, kad prie jų grįžtų vėliau.

Jeigu užduotis atliekama užsiėmimo pabaigoje, kitą susitikimą galima planuoti remiantis mokinių klausimais; jeigu ji buvo pateikta prieš mokantis medžiagą, galima organizuoti tikslingą darbą su informacija, kad mokiniai ieškotų atsakymų į savo klausimus.

Dėstytojas gali suteikti pamatę gausybę bendro pobūdžio klausimų arba tokių, į kuriuos jis nepasirengęs (ar neketino) tame užsiėmime atsakyti. Prie tokių "klausimų be atsakymo" galima vis grįžti mokantis toliau. Šiaip ar taip, dėstytojas gauna objektyvių duomenų apie mokinius dominančias temas (paprastai tokie klausimai konkrečiau suformuluoti ir dažniau kartojasi).

2. "Stori ir pilni klausimai".

Pakanka žvilgtelėti į lentelę, kad suprastumėte šios strategijos esmę:

?	?
Šioje skiltyje rašome klausimus, atsakymas į kuriuos numanomas išplėstinis, ilgas, išsamus.	Šioje skiltyje rašome klausimus, atsakymas į kuriuos numanomas trumpas, faktinis.
Pavyzdžiui: "Koks ryšys tarp metų laikų ir žmogaus elgsenos?"	Pavyzdžiui: "Kelinta dabar valanda?"

"Storų ir plonų klausimų" strategija plačiai žinoma ir taikoma tokiomis atvejais:

- *organizuojant mokymą poromis.* Išmokus kokią nors temą, pasiūloma suformuluoti tris "storus" ir tris "plonus" klausimus, susijusius su nagrinėta medžiaga. Paskui mokiniai pasiskirsto po du ir, naudodamiesi savo lentelėmis, vienas kitą klausinėja.
- *pradedant pokalbį nagrinėjama tema.* Jeigu tiesiog paklauskite: "Kuo jums ši tema įdomi?", greičiausiai sulauksite neapgalvotų ir skubotų atsakymų. o jeigu po trumpos įžangos paprašytumėte mokinių į kiekvieną skiltį suformuluoti bent po

vieną klausimą, jau turėtumėte supratimą, kurios svarbiausios nagrinėjamos temos kryptys mokinius domina.

- *apibrėžiant klausimus, kurie nagrinėjant temą liko neatsakyti.* Dažnai mokiniai kelia klausimus, į kuriuos atsakyti pritrūksta laiko. Mokytojai tokius klausimus gali pavadinti pateiktais ne vietoje ir ne laiku. Ši strategija ugdo gebėjimą įvertinti vieno ar kito klausimo tinkamumą bent jau laiko požiūriu.

3. „6 W” strategija.

Ar prisimenate vaikišką žaidimą “Gal norėtum pirkti drambliuką?”, kuri mėgstama žaisti su irzliais vaikais? Prieina vienas vaikas prie kito ir klausia: “Gal norėtum pirkti drambliuką?” Tas atsako: “Nereikia man jokie drambliuko!” Pirmasis paprieštarauja: “Visi sako: “Nereikia man jokie drambliuko”, bet gal tu norėtum pirkti drambliuką?” Toks dialogas gali tęstis be galo. Be to, kad ugdo ištvermę ir kantrybę, jis skatina ieškoti tokios žodžių konstrukcijos, kuri padėtų išeiti iš sunkios padėties. Šis žaidimas kai kuo primena „6 W” strategiją. “W” – tai pirmoji raidė anglų kalbos žodžio “why”, kuris verčiamas ne tik “kodėl?”, bet ir “dėl ko?”, “dėl kokios priežasties?” ir t. t.

Štai pavyzdys: pedagoginės psichologijos dėstytojas, išnagrinėjęs temą “Mokymosi motyvacija”, prašo studentų pasidalyti po du. Tarp studentų vyksta pokalbis. Pirmasis klausia: “Kam reikia mokytis temą «Mokymosi motyvacija»?” Antrasis atsako: “Kad sužinočiau įvairius tokios motyvacijos skatinimo mokymo procese būdus”. Pirmasis nenusileidžia: „O kam tau reikia sužinoti įvairius tokios motyvacijos skatinimo mokymo procese būdus?” Antrasis išsisukinėja: “Tam, kad vaikai labiau domėtusi mano dėstomu dalyku”. „O kam reikia, kad vaikai labiau domėtusi tavo dėstomu dalyku?” ir taip toliau.

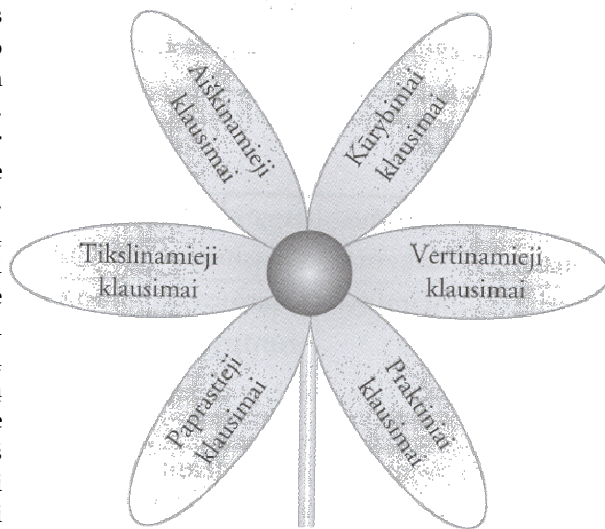
Ši strategija mokiniams padeda ne tik nustatyti daugybę vienos temos ryšių (juk žinoma, kad pačios patvariausios žinios tos, kurios turi įvairiausių sąsajų), ne tik išisąmoninti subtilesnes gilumines konkrečios sąvokos mokymosi priežastis, bet ir kiekvienam suvokti savo mokymosi prasmę. Mokiniai tarsi nuleidžia sausą informaciją ant praktinio gyvenimo pamato. Viso to rezultatas – po kojomis pajuntama žemė, įgyjama pasitikėjimo savimi.

„6 W” strategija moko formuluoti klausimus ir paaiškinti nežinomą sritį remiantis, regis, jau visiškai išmokta tema. Visus klausimus ir atsakymus būtina užsirašyti. Vienintelė sąlyga – atsakymai neturi kartotis.

Kartais pasitaiko, kad mokiniai nesugeba atsakyti į klausimą ir sudirgę kartoja: “Kodėl, kodėl... Ogi todėl !” Tokia situacija numatyta, ir panašioms klausimams yra speciali vieta. Klausimai, keliantys norą atsakyti grubiai, rašomi skiltyje, kuri vadinasi “Ogi todėl !” Atrodo, kad tai smulkmena, bet, atsiradus šiai antraštei, mokinių pokalbių atmosfera tapo dar gėrioniškesnė, ir ši skiltis dažniausiai lieka tuščia. Kaip jūs manote, su kuo tai susiję?

4. “Klausimų ramunė”(arba “Bloomo ramunė”).

Klausimų klasifikavimas, pagrįstas žymaus amerikiečių psichologo ir pedagogo Benjamino Bloomo sukurta mokomųjų tikslų taksonomija pagal pažintinės veiklos lygius (žinojimas, suvokimas, taikymas, analizė, sintezė ir vertinimas), gana populiarus ir šiandieniniame ugdyme (Shishov, Kalnei, p. 93). 1997 m. rudenį, pačioje kritinio mąstymo ugdymo pagrindų mokymosi pradžioje, mes, turėdami galvoje, kad “Bloom” vokiškai reiškia “gėlė”, nutarėme teorinius šio mokslininko pagrindus padaryti vaizdesnius ir patrauklesnius. Daugelis mūsų seminarų dalyvių - pedagogai praktikai - šią teoriją ne itin vertino. Gautą “gėlę” pavadiname “Bloomo ramune”. Bet mūsų laukė nusivylimas: iš dalies buvo sunku tiksliai ir vienareikšmiškai nustatyti, kuriam B. Bloomo taksonomijos tipui vieną ar kitą klausimą priskirti. Be to, dauguma mokytojų kalbėjo: “Visa tai gražu, bet mums naudingiau aktyviai mokytis praktinių dalykų”.

Tada atėjo modifikavimo laikas: buvo tikslinamas klausimų formuluotės, kuriami įvairiausi būdai, kaip pamokose panaudoti pačią "ramunės" formą. Viso to rezultatas - "Klausimų ramunė", kuri Rusijoje ir toliau atkakliai tebevadinama "Bloomo ramune". Patį klausimų išvardijimą ant žiedlapių pasiskolinome iš amerikiečių kolegų Jameso ir Carol Beersų. Taigi dabar pasakykite: "Kas gi šios strategijos autorius?"

- *Paprastieji klausimai* yra tie, į kuriuos atsakant reikia nurodyti kokius nors faktus, atsiminti arba atkurti tam tikrą informaciją. Jie dažniausiai keliami taikant tradicines kontrolės formas: įskaitose, atliekant testus, rašant terminų diktantus ir t. t.
- *Tikslinamieji klausimai*. Jie paprastai prasideda žodžiais: "Taigi tu sakai, kad...?", "Jeigu gerai supratau, tai...?", "Galbūt aš klystu, bet man atrodo, kad jūs kalbėjote apie...?" Šių klausimų tikslas - suteikti pašnekovui grįžtamojo ryšio galimybę ir patikslinti tai, ką jis ką tik pasakė. Kartais taip klausiant norima gauti informacijos, kurios pranešime nėra, bet kuri numanoma. Užduodant tokius klausimus, labai svarbu nerodyti neigiamos mimikos. Kaip tikslinamojo klausimo parodiją galima pateikti visiems žinomą pavyzdį, kai pakeltais antakiais, išplėstomis akimis sakoma: "Tu iš tikrųjų manai, kad...?"
- *Aiškinamieji klausimai*. Jie paprastai pradeda žodžiu "kodėl?" Kai kada (apie tai jau kalbėta) į juos reaguojama neigiamai: jie suvokiami kaip vertimas teisintis. Kitais atvejais jais siekiama nustatyti priežasties ir padarinio ryšius: "Kodėl rudenį medžių lapai pagelsta?" Jeigu atsakymas žinomas, klausimas pasidaro nebe aiškinamasis, o paprastasis. Šio tipo klausimas veiksmingas tada, kai atsakyme yra savarankiškumo elementų.
- *Kūrybiniai klausimai*. Jei klausime yra žodelis "jeigu" ir sąlygiškumo, spėjimo, prognozės elementų, vadinasi, tai kūrybinis klausimas. "Kas pasikeistų pasaulyje, jeigu žmogaus ranka turėtų ne penkis, o tris pirštus?", "Kaip, jūsų nuomone, filmo turinys plėtosis po reklamos?"
- *Vertinamieji klausimai*. Jie skirti išsiaiškinti kokių nors įvykių, reiškinių, faktų vertinimo kriterijus. "Kodėl tai gerai, o tai blogai?", "Kuo viena pamoka skiriasi nuo kitos?" ir t. t.
- *Praktiniai klausimai*. Jeigu klausimu siekiama nustatyti teorijos ir praktikos ryšį, jį vadiname praktiniu. "Kur kasdieniame gyvenime galima pamatyti difuziją?", "Kaip jūs pasieltumėte apsakymo herojaus vietoje?"

Taikant šią strategiją, nustatyta, kad *visų* šių tipų klausimų prasmę supranta (t. y. gali pateikti savų pavyzdžių) *visokio* amžiaus mokiniai (pradedant pirma klase).

Jeigu "Klausimų ramunę" taikome žemesnėse klasėse, galima pasinaudoti ramunės žiedo piešinėliu. Vaikai mėgsta ant atitinkamų žiedlapių užrašyti tam tikros temos klausimus. Dirbant su vyresnio amžiaus mokiniais, galima palikti tik pačią klasifikaciją. Užduotis tokiu atveju atrodys taip: "Prieš skaitydami tekstą apie kaktusus, suformuluokite po vieną praktinį ir vieną vertinamąjį klausimą. Galbūt tekstas padės jums į tuos klausimus atsakyti?"

Kaip rodo KMUSR kursų, skirtų pedagoginių ir nepedagoginių mokymo įstaigų dėstytojams, praktika, iš esmės netrikdo "vaikiška" šios strategijos forma. Štai Sankt Peterburgo 1-ojo pedagoginio koledžo kalbos kultūros kurso dėstytoja, filologijos mokslų kandidatė A. Maškovceva pritaikė ją kartodama temą. Studentai formulavo klausimus, o paskui patys ieškojo į juos atsakymo remdamiesi įvairiais informacijos šaltiniais. Darbo pabaigoje dėstytoja paprašė jų atsakyti į du klausimus: "Kokie klausimai buvo patys sunkiausi?" ir "Kuo šis darbas buvo jums naudingas?"

Štai pagrindiniai šio tyrimo rezultatai. Sunkiausiai mokiniams sekasi formuluoti kūrybinius ir praktinius klausimus. Visi 68 apklaustieji pažymėjo, kad darbas jiems iš tiesų labai pravertė. Studentų argumentas toks: formuluodami klausimus, jie geriau suprato medžiagą. Šie duomenys atitinka Palincsaro ir Browno bei daugelio kitų mokslininkų tyrimų rezultatus. Alison King, kuri šiame straipsnyje jau buvo minėta, tvirtina, kad "jeigu studentams pavyksta perprasti klausimų taikymo (...) techniką, jie ima kelti juos pačiose įvairiausiose situacijose" (Halpern, p. 139).

Klausimai padeda mums geriau orientuotis aplinkoje ir leidžia vertinti ją įvairiais požiūriais. Kaip tik to ir reikėjo sprendžiant užduotį, pateiktą straipsnio pradžioje.

Ar norite sužinoti atsakymą?

(Bilas buvo žuvytė ir nugaišo, kai skersvėjis, kilęs atidarant duris, nuvertė nuo stalo stiklainį, kuriame jis buvo laikomas.)

Literatūra

Halpern, D. (2000). *Psychology of critical thinking*. St Petersburg: Peter Press. (Masters of Psychology series)

King, A. (1994). Inquiry as a tool in critical thinking. In D. F. Halpern (Ed.), *Changing college classrooms: New teaching and learning strategies in an increasingly complex world* (pp. 13-38). San Francisco: Jossey-Bass.

Palincsar, A. S., and Brown, A. L. (1984). Reciprocal Teaching of Comprehension Strategies: A natural history of one program for enhancing learning. In Jeanne D. Day, and Jon G. Borkowski (Eds.), *Intelligence and Exceptionality: New Directions for Theory, Assessment, and Instructional Practices* (pp. 81-132). Stamford, CT: Ablex.

Shishov, S. E., Kalnei, V. A. (1999). *Monitoring of quality of education at school*. Moscow: Pedagogical Society of Russia.

Smith, R. (1999). *Group work with children and teenagers*. Moscow: Genesis.

Snetkov, V. M. (1999). *Psychology of communication in organizations*. St Petersburg: St Petersburg State University. (Guidebook)

Vecker, L. M. (1998). *Psycho and reality: Integrated theory of psychological processes*. Moscow: Smysl.

Woodjeck, T. (1997). *How to create an idea*. St Petersburg: Peter Press. (Cognitive Training series).

Igoris Zagašėvas - psichologas, psichologijos dėstytojas, Sankt Peterburgo N. Nekrasovo I-ojo koledžo direktoriaus pavaduotojas.